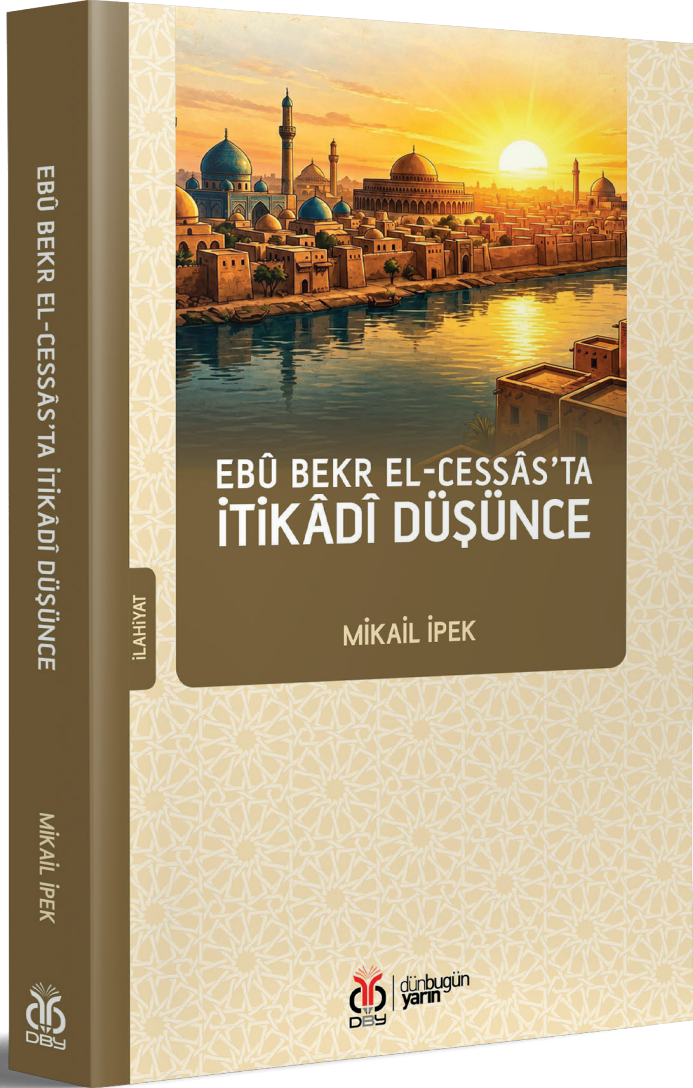

EBÛ BEKR EL-CESÂS'TA İTİKÂDÎ DÜŞÜNCE

MİKÂİL İPEK

Bu PDF dokümanı, kitabın bir kısmını içermektedir.
DBY okurları için özel olarak oluşturulmuştur.

“dün”den öğrendiklerinle
“bugün”ü yaşamak
“yarın”ları aydınlatır.

“dün”den öğrendiklerinle
“bugün”ü yaşamak
“yarın”ları aydınlatır.

© 2026, DÜN BUGÜN YARIN YAYINLARI™

Tüm hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım ve araştırma amacıyla yapılacak kısa alıntılar dışında bu eser, yayıncının yazılı izni olmaksızın tamamen veya kısmen kopyalanamaz; elektronik ya da mekanik yollarla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

Bu eserin tamamen veya kısmen taranarak ya da başka yollarla veri kümelerine dâhil edilmesi; yapay zekâ modellerinin eğitilmesi, geliştirilmesi veya iyileştirilmesi ile metin ve veri madenciliği amacıyla kullanılması yayıncının önceden alınmış yazılı iznine tabidir. Bu kullanımlara ilişkin tüm haklar saklıdır.

DBY: 551
İlahiyat: 45

ISBN 978-625-8686-63-0
Sertifika No: 52315

1. Baskı: İstanbul, 2026

Yazar:
Mikail İpek

Editör:
Halil İbrahim Delen

Yayın Yönetmeni:
İrfan Güngörür

Kapak/Mizanpaj:
DBY Ajans

Baskı/Cilt:
Birlik Baskı Ozalit San. Tic. Ltd. Şti.
(Sertifika No: 52846)

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI / Library Cataloging-in-Publication Data (CIP)

İpek, Mikail

Ebü Bekr el-Cessâs'ta İtikâdî Düşünce
/ Mikail İpek (Dr. Öğr. Üyesi) ; Editör: Halil İbrahim Delen (Dr. Öğr. Üyesi)
İstanbul: DBY Yayınları, 2026.

272 s. ; 13,5 x 21,0 cm ____ (DBY Yayınları ; No. 551) ____ Dizin var.

ISBN 978-625-8686-63-0

1- Kelâm 2- İtikâdî Düşünce 3- Mu'tezile 4- İslâm Mezhepleri 5- Hanefîlik
6- Fıkıh Usûlü 7- İslâm Düşünce Tarihi

DÜN BUGÜN YARIN YAYINLARI

Ankara Caddesi, Ünal Han No: 21/4
Cağaloğlu, Eminönü - Fatih / İstanbul
www.dby.com.tr • dby@dby.com.tr
Tel.: +90 212 526 98 06

İçindekiler

Ön Söz.....	11
Giriş.....	17

BİRİNCİ BÖLÜM

CESSÂS'IN HAYATI VE YETİŞTİĞİ ORTAM

1. Cessâs'ın Hayatı	25
2. Yetiştigi Ortamın ve Dönemin Özellikleri	29
3. Cessâs'ın İlmî Şahsiyeti	34
4. Cessâs'ın Mezhebî Kimliği	39
5. Hocaları, Talebeleri ve Eserleri.....	48
5.1. Cessâs'ın Hocaları	48
5.2. Cessâs'ın Talebeleri	51
5.3. Cessâs'ın Eserleri.....	53

İKİNCİ BÖLÜM

BİLGİ TEORİSİ- AKIL VE HABER

1. Haber	60
1.1. Mütevâtir Haber	65
1.2. Âhâd Haber	86
2. Akıl	94

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ULÛHİYYET VE İLÂHÎ SIFATLAR

1. Zât-Sıfat İlişkisi	103
2. Fiilî Sıfatlar	105
3. Halku'l-Kur'ân	109
4. Haberî Sıfatlar	113
5. İlâhî Fiiller	119
5.1. İletin Mahiyeti: Mûcib mi, Emare mi?	119
5.2. İlet-Ma'lûl İlişkisi	122
5.3. Allah Şerri Diler mi?	126
6. Vücûb 'Ale'llâh	132
7. Hüsün ve Kubuh	136
8. Emir ve İrade	141
9. Şer'î Hükmün Nesneye Taalluku	144
10. Rü'yetullah	146

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
İNSAN FİİLLERİ VE TEKLÎF

1. Kudret-Fiil İlişkisi	151
2. Hidâyet ve Dalâlet	157
3. Teklîf Meselesi	162
4. Va'd ve Va'id	167
5. Ecel ve Ölüm	176
6. Emek ve Rızık	181
7. Günah ve Tövbe	185

BEŞİNCİ BÖLÜM
MUCİZE, KUR'AN VE SİHİR ANLAYIŞI

1. Mucize ve Sihir	193
2. İ'câzû'l-Kur'ân ve Sarfe Teorisi	201

ALTINCI BÖLÜM
SEM'İYYÂT, İMAMET VE SİYASET

1. Kabir Hayatı	209
2. İmâmet Anlayışı	217
2.1. Fâsık ve Zâlim Kişinin İmâmeti	218
2.2. İmâmetin Nasla Tayini ve Gizlenmesi	226
2.3. İmamın Masumiyeti	229
2.4. Muâviye'nin İmâmeti	231
Sonuç	239
Kaynakça	251
Dizin	269

Ön Söz

İslâm düşünce tarihinde milâdî 10. asır (hicrî 4. asır) önemli epistemik kırılmaların ve ekolleşme süreçlerinin yaşandığı, doktrinel hatların ve sınırların netleşmeye başladığı, bununla birlikte metodolojik tercihlerin hayata geçtiği ve sentez arayışlarının yaşandığı müstesna bir dönem olarak tasvir edilmektedir. Bilindiği üzere Abbâsî hükümeti, bu dönemde sosyo-ekonomik açıdan kan kaybetmiş, merkezî ve siyasî otoritesini koruyamamıştır. Özellikle Şîî-Büveyhî otoritesinin bölgede sağladığı askerî ve siyasî hâkimiyet, ilmî ve entelektüel faaliyetlerde özgürlük ortamının oluşmasına ve düşünsel çoğulculuğun gelişmesine katkıda bulunmuştur. Felsefî birikim, tercümeler aracılığıyla İslâmî ilimlere nüfuz etmiş, rasyonel kelâm anlayışı şer'î disiplinlerin içine kurucu bir akıl olarak yerleşmiş ve mezhepler kendine özgü metod ve paradigmalar belirlemiştir. Bununla birlikte bilhassa Bağdat'ın içinde bulunduğu siyasî, ekonomik ve sosyal durum Müslüman âlimlerin hareket alanını nispeten kısıtlamıştır. Tam da böyle bir dönemde fıkıh-kelâm birlikteliğinin ve Irak Hanefî geleneğinin en önemli kilometre taşlarından biri olarak telakki edilen Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs (ö. 370/981) İslâmî ilimlere dair önemli eserler ortaya koymuştur. Onu özel kılan en önemli sebeplerden biri *el-Fusûl fi'l-usûl* isimli fıkıh eseridir. O, bu eserde

Hanefî fıkıh metodolojisini ilk defa kapsamlı, müstakil ve sistematik olarak ele almış ve neticede ortaya bir fıkıh usûlü külliyyatı çıkmıştır. Cessâs ayrıca kaleme aldığı *Ahkâmü'l-Kur'an* isimli tefsirde nasların aklî yöntemlerle nasıl ele alınıp işleneceğini göstermiştir. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki Cessâs'ı sadece bir fıkıh veya tefsir âlimi olarak tasavvur etmek büyük bir yanılgı olur. Onun düşünce ve ilim dünyası çok katmanlı bir yapı arz etmektedir. Dolayısıyla onun ilim ve düşünce dünyasını şer'î hukukun pratik hatlarıyla mukayyet kabul etmek hem onu anlamayı zorlaştıracak hem de ardında bıraktığı entelektüel ve kültürel mirası okumayı engelleyecektir. Cessâs'ın gerek fıkıh usûlü kitaplarına gerekse tefsirine bakıldığında, onun fıkıh usûlünü inşâ ederken kelâmî bir epistemolojiden beslendiği net bir şekilde müşahade edilmektedir. Dahası bu epistemoloji bir anlamda onun fıkıh usûlü anlayışına yön veren kurucu ve belirleyici bir mahiyete sahiptir. Cessâs'ın, günümüze ulaşan dört eseri bulunmakla birlikte, varlığı bilinen ancak günümüze intikal etmeyen başka eserleri de bulunmaktadır. Örneğin kelâm ve tevhid ilmiyle ilgili kaleme aldığı ifade ettiği eser elimize ulaşmamıştır. Dolayısıyla onun bazı kelâmî görüşleri daha çok bugün elimizde bulunan eserleri vasıtasıyla tespit edilebilmektedir.

Cessâs'ın günümüze ulaşan külliyyatının en çok öne çıkan ve günümüzde hâlâ üzerinde araştırma yapılmayı hak eden yönü, Mu'tezile kelâm paradigmasıyla Hanefî fıkıhı arasında kurmaya gayret ettiği ontolojik ve epistemolojik ilişkidir. Kaleme alınan bu çalışma, Cessâs'ı bir Hanefî fakîhî olmanın ötesinde, onun benimsediği kelâmî paradigmayı ve i'tikâdî görüşleri, kalıplaşmış ve indirgemeci anlayışlardan uzak durarak, analitik ve bütüncül bir tarzda ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu gaye çerçevesinde eser, Cessâs'ın zihin ve düşünce haritasını oluşturan bütün önemli durakları tematik bir kurguyla tahlil etmektedir. Söz konusu tahlilde şu başlıklara yer verilmiştir. İlk bölümde Cessâs'ın hayatı, eserleri, ilmî ve mezhebî kimliği, hocaları ve talebeleri, yaşadığı yer olan Bağdat'ın durumu, siyasî ve ekonomik

şartlar ve tarihsel arka plan gibi başlıklar gündeme alınmıştır. İkinci bölümde ise Cessâs'ın bilgi elde etmede benimsediği haber teorisine yer verilmiştir. Bu bağlamda gerek mütevâtir gerekse âhâd ve meşhur haberin bilgi değeri, söz konusu bilginin imkânı, nasların epistemolojik mertebeleri ve aklın haberi anlamadaki rolü işlenen konular arasında yer almıştır. Üçüncü bölümde genel olarak Cessâs'ın ulûhiyyet anlayışı üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda onun sıfatlar meselesindeki tenzihçi anlayışı, Allah'ın fiillerinde hikmet ve adalete verdiği önem, fiilî sıfatları yaratılmış (hâdis) kategorisinde görmesi ve zât-sıfat ilişkisinde Mu'tezilî anlayışı benimsemesi, üzerinde durulan konular arasında yer almıştır. Dördüncü bölümde genel olarak kulların fiilleri üzerinde durulmuş, ihtiyar, istitâ'at ve fiillerin yaratılmasıyla ilgili konular ele alınmıştır. Beşinci bölümde mucize, vahiy, i'câzü'l-Kur'an, sihir ve sarfe teorisi gibi Allah ile âlem arasındaki bağı ifade eden konular ele alınmıştır. Cessâs'ın bu konularda da akılcı tavrını sürdürdüğü ve meselelere akıl merkezli bir yöntemle yaklaştığı görülmektedir. Altıncı ve son bölümde ise kabir azabı ve imâmet gibi, sem'ıyyât ve siyaset merkezli mevzular işlenmiş Cessâs'ın konuya dair görüşleri aktarılmıştır. Bu bölümlerde genel olarak en çok dikkat çeken yön, Cessâs'ın kelâmî görüşlerinin Mu'tezilî anlayışla gösterdiği doktriner uyumdur. Cessâs her ne kadar haber teorisi başta olmak üzere sistematik kelâm konularında Mu'tezilî bir karakter ortaya koysa da onun i'tizâlî düşünceyi büsbütün taklit ettiği söylenemez. O, yeri geldiğinde Ebû Hanîfe'yi (ö. 150/767) övmüş, onun görüşlerini benimsediğini ifade etmiş ve onu müdafaa etmiş, yeri geldiğinde Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748), el-Allâf (ö. 235/849-50 [?]) ve Nazzâm (ö. 231/845) gibi önde gelen Mu'tezile kelâmcılarından alıntılar yapmıştır. Nitekim bu çalışmada, onun Mu'tezilî kimliğinin ağır bastığı noktalar ortaya konulduğu gibi, Sünnî anlayışa yaklaştığı veya Sünnî âlimlerin görüşlerini benimsediği konular da belirtilmiştir. Burada şunu da belirtmekte fayda vardır ki Cessâs'ın inanç meselelerinde Mu'tezilî, fıkıh konularında ise Hanefî geleneği takip

etmesinde teknik olarak bir sakınca bulunmamaktadır. Fiillerin yaratılması ve rü'yetullah gibi konularda Mu'tezile'nin tevhid ve adalet prensiplerini benimsemesine karşın ecel ve illetin emare olması gibi meselelerde Ehl-i Sünnet anlayışını kabul etmesi, Cessâs'ın eklektik, özgün ve seçmeci yönünü ortaya koymaktadır. Ayrıca illetin emare olması gibi konulardaki görüşleri, onun Hanefî metodunu ve hocası Kerhî'nin (ö. 340/952) anlayışını benimsediğini de göstermektedir. Bu da Cessâs'ın fıkıhta Hanefî geleneğe bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışma sırasında zaman zaman tercüme ve bazı cümlelerin daha anlaşılır hale getirilmesi noktasında, “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Faaliyetlerinde Üretken Yapay Zekâ Kullanımına Dair Etik Rehber” doğrultusunda yapay zekâdan faydalandığımızı ifade etmemiz gerekir. Büyük bir yoğunluk ve titizlikle, yaklaşık iki yıl süren bu çalışmanın tamamlanmasında bana desteklerini esirgemeyen kıymetli dost ve arkadaşlarımı burada zikretmek istiyorum. Öncelikle konunun belirlenmesi ve geliştirilmesi aşamalarında değerli görüşlerini ve rehberliğini esirgemeyen ve doktora sürecimde bana danışmanlık (tez danışmanlığı) yapmış olan Prof. Dr. Orhan Aktepe'ye müteşekkirim. Kitabın editörlüğü görevini üstlenen ve değerli katkılarıyla çalışmaya yön veren sevgili dostum Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim Delen'e; eserin yazılması sürecinde benden manevî desteklerini esirgemeyen, her fırsatta beni cesaretlendiren değerli dekanım Prof. Dr. Nevzat Erkan'a; çalışmanın yayıma hazırlanması sürecinde, bilhassa mizanpaj konusunda ve bazı teknik noktalarda yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Muzaffer Kılıç'a; her konu başlığından evvel mevzuları kendileriyle ayrıntılı bir şekilde müzakere ettiğimiz ve bilhassa meselelerin fıkıh ilmine bakan çıkmazlarını birlikte çözüp aştığımız kıymetli meslektaşlarım Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Gürbüz, Dr. Öğr. Üyesi Bekir Altun ve Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Demirci beyefendilere şükranlarımı arz ediyorum. Metnin filolojik dokusuna, terminolojik zenginliğine ve belâgat veçhesine

ilişkin desteklerinden dolayı Dr. Öğr. Görevlisi Tahir Taşdelen'e minnettarım. Son olarak, telif sürecinin getirdiği yorucu ve sancılı yazım sürecinin bütün psikolojik, ruhsal ve zihni ağırlığını göğüslerken, her daim yanımda olan, sabır ve anlayış gösteren biricik hayat arkadaşım Nagehan'a; hayatıma her daim heyecan ve neşe katan sevgili kızlarım Betül Zehra ve İlbilge'ye sonsuz teşekkür ediyorum. Netice olarak, uzun soluklu bir çalışmanın ürünü olan bu eserin başta kelâm ilmi olmak üzere Hanefîlik ve İslâm düşünce tarihi gibi alanlara katkı sağlamasını, literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmasını, yeni çalışma konularına kapı aralamasını ve yeni araştırmalara ilham vermesini temenni ediyorum.

Mikail İpek
Kırklareli, 2026

Kaynakça

- Ahmed Emin, İbrahim et-Tebbâh. *Zuhru'l-İslâm*. Kahire: Matbaatü'n-Nehda, 1966.
- Ak, Ahmet. "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Mürce'ye Bakışı". *Dinî Araştırmalar Dergisi* 8/24 (ts.), 193-202.
- Akın, Murat. "Mu'tezile'ye Göre Kabir Azabı". *Diyanet İlmî Dergi* 53/4 (2017), 151-177.
- Algül, Adnan - Bölükbaş, Emre. "Cessâs'a Göre İlletin Tahsisi". *Ekev Akademi Dergisi* 83 (2020), 1-30. <https://doi.org/https://izlik.org/JA43ZL97KF>
- Alibekiroğlu Eren, Fatmanur. *Hanefilik-Mu'tezile İlişkisi; Akalıcı-Hadari Zihniyetin Kesişme Noktası*. Ankara: Fecr Yayınları, 1. Basım, 2023.
- Alper, Hülya. *İmâm Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*. İstanbul: İz Yayınları, 4. Basım, 2017.
- Altıntaş, Ramazan. "Kelâm ile Fıkıh Usûlü Arasındaki İlişki ve Etkileşim Alanları". *Eskiye* 61 (2026), 335-361. <https://doi.org/https://doi.org/10.37697/eskiye.1801846>
- Altun, Bekir. *Büveyhîler Döneminde Mu'tezile-İmâmîyye Etkileşimi*. Üsküp: Yeni Balkan Yayınları, 2023.
- Altıntaş, Halil – Muzaffer Şahin. *Kur'an-ı Kerim Meali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Apaydın, H. Yunus. "Kerhî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/285-287. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Apaydın, H. Yunus. "Meşhur". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/368-371. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

- Apaydın, H. Yunus. "Mütevâtir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/208-211. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Araz, Abdullah. "Gazzâlî'nin Tövbe Kavramına Yorumu". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/26 (2021), 859-878.
- Arslan, Hulusi. *İslâm Düşünce Geleneğinde Şia-Mu'tezile Etkileşimi*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017.
- A'sem, Abdülemir. *Târîhu İbni'r-Râvendî el-Mülhîd*. Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, 1. Basım, 1978.
- Aslan, Abdülgaffâr. "Kelâmcıların Dilinde Havâtır Kavramının Kullanımı ve Bilgi Değeri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2006), 19-57.
- Aybakan, Bilal. "Sarf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/137-140. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Aydın, Ömer. "Haberî Sıfatları Anlama Yolları". *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 1 (2012), 133-158. <https://doi.org/https://izlik.org/JA58CU26KE>
- Aydın, Osman. "İlk Mu'tezile'nin Özgür İrade Söylemi: Amr b. Ubeyd ve Kader Anlayışı". *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2002), 127-146.
- Aytepe, Mahsum. "Mu'tezile'nin Aslah Teorisi ve Basra Mu'tezile'sinin Aslah Anlayışının Tahlili". *Yakın Doğu Üniversitesi İslâm Tetkikleri Merkezi Dergisi* 5/1 (2019), 85-104.
- Bağdâdî, Abdülkâdir. *el-Fark beyne'l-firâk (Mezhepler Arasındaki Farklar)*. çev. Ethem Ruhi Fiğlalı. Ankara: TDV Yayınları, 7. Basım, 2014.
- Bağdâdî, Abdülkâdir. *el-Fark beyne'l-firâk*. Kahire: Mektebetü'l-İbn Sinâ, ts.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb. *Târîhu Bağdâd*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 24 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1417.
- Bakır, İbrahim - Akkuş, Süleyman. "Kur'an'ın Benzerinin Getirilemezliği Meselesi; Bâkıllânî'nin Hidâyetü'l-Müsterşidin'i Üzerine Bir Değerlendirme". *Sinop İlahiyat Dergisi* 3 (2025), 142-156. <https://doi.org/https://izlik.org/JA53RD77SF>
- Bâkıllânî, Muhammed b. Tayyib. *el-İnsâf*. Mısır: Mektebetü'l-ezheriyye li't-türâs, 3. Basım, 2000.
- Bal, Samet Yahya. "Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile Kelâmı Açısından Emir ve İrade İlişkinin Neliği Tartışması". *Dergiabant Dergisi* 12/2 (2024), 430-446. <https://doi.org/doi:%2010.33931/dergiabant.1510480>
- Barlak, Muzaffer. "Ehl-i Sünnet'in Rü'yetullah Savunusu: Ebû Bekr Bâkıllânî Örneği". *Journal of Academic Reserches in Religious Sciences* 25/2 (2025), 1045-1076. <https://doi.org/https://doi.org/10.33415/daad.1689239>

- Basrî, Ebû'l-Hüseyyin. *el-M'temed fi usûli'l-fikh*. thk. Halil Meyyis. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2005.
- Başoğlu, Tuncay. *Hicrî Beşinci Asır Fıkıh Usûlü Eserlerinde İlet Tartışmaları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Bayram, İbrahim. "Cüveynî'nin Tövbe Anlayışı". *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi* 4/7 (2021), 101-121.
- Bedevî, Abdurrahman. *Min târihi'l-ilhâd fi'l-İslâm*. Beyrut: Dirâsetü'l-İslâmiyye, 3. Basım, 1980.
- Beyazîzâde, Ahmed Efendi. *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin İtikâdî Görüşleri*. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: İFAV Yayınları, 13. Basım, 2010.
- Beyazîzâde, Ahmed Efendi. *İşârâtü'l-merâm min ibârâtı'l-imâm*. nşr. Yusuf Abdürrezzâk. İstanbul: Dârü'l-Kitâb el-İslâmî, 1949.
- Bilgin, Recep. "el-Fuşûl fi'l-uşûl Adlı Eseri Çerçevesinde Cessâs'ın Haber-i Vâhide İlişkin Kullandığı 'İnsanların Telakkî bi'l-Kabûl Ettiği Haber' Olgusu ve Bunun Hadis Usûlündeki Yeri". *Marifetname* 10/2 (2023), 365-400. <https://doi.org/https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1321457>
- Bilmen, Ömer Nasuhî. *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l-Müfessirîn)*. 2 Cilt. İstanbul: Semerkand Yayıncılık, 1. Basım, 2014.
- Bozkurt, Mustafa. "Kâdî Abdülcebbar'ın Teklif Anlayışı". *Dinî Araştırmalar Dergisi* 9/26 (2006), 211-231.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u's-şâhih*. nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr. Dârü Tavkî'n-Necât, 1422/2001.
- Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *Resâilü'l-Câhız*. nşr. Abdüsselâm M. Harun. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1979.
- Cankurt, Şehmus. "Ehl-i Sünnet'in Haberî Sıfatlar Konusunda Şiâ, Müşebbihe, Mücessime ve Mu'tezile'ye Yönelttiği Eleştiriler". *The Journal of Academic Social Science Studies* 95 (2023), 331-352.
- Câsim ve Esved, Muhammed Safa ve Nihad Hammâd. "Mevkivi'l-Mu'tezile mine'n-Nübüvve". *Mecelletü't-Terâsi'l-İlmiyyi'l-Arabî* 4 (2015), 241-266.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1992.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. çev. Mehmet Keskin. 8 Cilt. İstanbul: İtisam Yayınları, 2018.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *el-Fusûl fi'l-usûl*. thk. Uceyl Câsim en-Neşemî. 4 Cilt. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye – İdâretü'l-İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 2. Basım, 1414.

- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *Hadis Usûlû (el-Fusûl fi'l-Usûl Hadis Bahsi)*. çev. Kübra Öztürk. İstanbul: Tin Yayınları, 2. Basım, 2026.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *Şerhu muhtasari't-Tahâvî*. thk. Sâid Muhammed Yahya Bekdâş. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşerî'l-İslâmiyye, 1. Basım, 2010.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *Şerhü kitâbi edebi'l-kâdî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-. *el-Fusûl fi'l-usûl (Usule Dair Açıklamalar)-1*. çev. Mehmet Erdoğan, Said Nuri Akgündüz. Ankara: Ankara Okulu, 1. Basım, 2022.
- Cubbâî, Ebû Ali. *Kitâbü'l-Makâlât*. thk. Özkan Şimşek vd. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Şerhu'l-Mevâkıf*. çev. Ömer Türker. 3 Cilt. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Cüşemî, Hakîm. *et-Tehzîb fi't-tefsîr*. 10 Cilt. Kâhire-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-Mısıriyye-Dâru'l- Kütübî'l-Lübnâniyye, 1. Basım, 2018.
- Cüveynî, İmâmü'l-Hameyn. *Kitâbü'l-İrşâd*. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1950.
- Çağlayan, Harun. *Etik Açısından Mâturîdî'nin Hidâyet Anlayışı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Çakır, Furkan. *Fıkah Usûlünde Haber Nazariyesi*. Ankara: TDV Yayınları, 2023.
- Çelebi, İlyas. “Hüsün ve Kubuh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/59-63. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Çelebi, İlyas. *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kâdî Abdülcebbar*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002.
- Çelebi, İlyas. “Lutuf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/239-241. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Çelebi, İlyas. “Mu'tezile”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/391-401. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Çelebi, İlyas. “Nazzâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/466-469. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Çelebi, İlyas. “Sıfat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/100-106. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Çetin, Rabiye. “İlahi İlim-İlahi İrade ilişkisi-Gazali Örneği”. *İslâm Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2011), 254-278.
- Çöklü, Ramazan. “Cessâs'ın Halku'l-Kur'ân Meselesi Hakkındaki Görüşü ve Bunun Fıkah Anlayışına Yansımaları”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (2026), 202-218. <https://doi.org/https://doi.org/10.18505/cuid.1863836>.

- Çüçen, Kadir vd. *Varlık Felsefesi*. Bursa: Ezgi Kitabevi, 2011.
- Dalkılıç, Mehmet. “Eş'arî'ye Göre Mürcie Mezhebinin Görüşleri ve Mürcie Fırkalarının Ayrılık Noktaları”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2004), 87-119.
- Dâvûdî, Şemsüddîn. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.
- Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsâ. *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fikh*. thk. Halil Muhyiddîn el-Meyis. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1421.
- Delen, Halil İbrahim. “Bağdat Felsefe Okulunun Son Temsilcisi İbnü's-Semh ve Etkileşim Ağrı”. *Mizanü'l-Hak: İslâmî İlimler Dergisi* 18 (2024), 393-414. <https://doi.org/https://doi.org/10.47502/mizan.1439081>
- Delen, Halil İbrahim. *Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin Kelâm Sistemi*. Ankara: Fecr Yayınları, 1. Basım, 2023.
- Delen, Halil İbrahim vd. “Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'sinin İmamet Bölümü: Tahkik ve İnceleme”. *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 4/1 (2021), 111-201.
- Demir, Osman. “Kelâm-Bilim İlişkisi: Rü'yetullah Metinlerinde Optik”. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/3 (2019), 107-120. <https://doi.org/https://izlik.org/JA22JT78MH>
- Demirboğa, Selman. “Usulcülere Göre Emir-İrade İlişkisi”. *Bilimname Dergisi* 49 (2023), 301-330. <https://doi.org/https://doi.org/10.28949/bilimname.1166102>.
- Demirli, Ekrem. “Sûret (Tasavvuf)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/540-541. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Dırâr b. Amr. *Kitâbü't-tahrîş*. çev. Mehmet Keskin. thk. Hüseyin Hansu. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “İllet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/117-120. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Durmuş, Nuray. “Mu'tezile Akılcılığında Havâtırın Rolü: Mârifetullah Örneği”. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/20 (2023), 452-476. <https://doi.org/https://doi.org/10.17050/kafkasilahiyat.1237962>
- Ebû Zehra, Muhammed. *Ebü Hanîfe*. çev. Osman Keskiöğlu. İstanbul: Elif Ofset, 1981.
- Erdemci, Cemalettin. “Kelâm İlminde Haberin Epistemolojik Değeri”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/4 (2006), 153-176. <https://doi.org/https://izlik.org/JA68EG95JY>

- Erdinç, Ziya. "Mu'tezile Ontolojisi Açısından Kabir Hayatının İmkânı". *Bilimname Dergisi* 49 (2023), 149-190. <https://doi.org/https://doi.org/10.28949/bilimname.1212070>.
- Erdoğan, İbrahim Halil. "Kur'an'ı Mûcize Kılan İ'câz Yönü: Fesâhat ve Tenâsüp (Fahredden er-Râzî'ye Göre)". *Turkish Academic Research Review* 3/2 (2018), 39-60. <https://doi.org/https://doi.org/10.30622/tarr.430042>
- Ertürk, Mustafa. "Haber-i Vâhid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/349-352. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan. *el-İbâne ve usûlü ehli's-sünnet*. çev. Ramazan Biçer. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2010.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan. *el-Lüma 'fi'r-red 'alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida*. Beyrut, 1955.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan. *Makâlâtü'l-islâmiyyîn ve ihtilâfu'l-musallîn*. çev. Ömer Aydın ve Mehmet Dalkılıç. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan. *Makâlâtü'l-islâmiyyîn ve ihtilâfu'l-musallîn (İlk Dönem İslâm Mezhepleri)*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 1. Basım, 2005.
- Evkuran, Mehmet. *Sünnî Paradigmayı Anlamak: Bir Ekolün Politik ve Teolojik Yapılanması*. Ankara: Ankara Okulu, 4. Basım, 2019.
- Eybil, İrfan. "Ehl-i Sünnet Kelâmında Haberî Sıfatların Te'vili Meselesi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/34 (2018), 667-692.
- Fettâh, İrfan Abdülhamid. "Cebriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/205-208. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Fırlalı, Ethem Ruhi. "Hâriciler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/169-175. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Gazzâlî, Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfa (İslâm Hukuk Metodolojisi)*. çev. Yunus Apaydın. İstanbul: Klasik Yayınları, 2006.
- Geçitli, Mehmet Salih. "İslâm Dünyasında Din-Siyaset İlişkinin Tarihçesine Genel Bir Bakış". *Universal Journal of Theology* 1/1 (2016), 31-50. <https://doi.org/https://izlik.org/JA68ZJ68RW>
- Gölcük, Şerafettin. "Rızık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/73-74. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Gümüş Böke, Emine. "Tövbe (Fıkıh)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/283-284. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Güner, Salih. *Irak ve Semerkand Hanefî Ekolleri Arasındaki Usûlî İhtilâflar ve Hanefî Mezhebi Üzerindeki Etkisi (El-Cessâs ve Es-Semerkandî Örneğinde)*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022.
- Güneş, Kamil. *Akal ve Nass*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

- Güngör, Mevlüt. "Cessâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/427-428. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Güngör, Mevlüt. *Cessâs ve Fıkhi Tefsiri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1981.
- Gür, Eyüp. "Gazzâlî Özelinde Kelâmullahın Farklı Perspektifleri". *Kader Dergisi* 23/1 (2025), 179-197. <https://doi.org/https://doi.org/10.18317/kaderdergi.1631222>
- Gür, Eyüp. "Kemalpâşazâde'nin Halku'l-Kur'an Problemine Yaklaşımı". *Danışname Beşerî ve Sosyal Bilimler Dergisi* 5 (2022), 161-183. <https://doi.org/https://doi.org/10.5281/zenodo.7090839>
- Hacıoğlu, Nejla. *"El-Fusûl Fi'l-Usûl" İsimli Eseri Bağlamında Cessâs'ın Hadis İlmindeki Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010.
- Halilović, Safvet Mustafa. *el-İmâm Ebû Bekr el-Cessâs ve menhecühû fi't-tefsîr*. Kahire: Dârü's-Selâm, 2. Basım, 1429.
- Hamdi, Zubair Waleed Saaduldeen - Aydın, Hüseyin. "Kur'an-ı Kerîm Mucizelerinin İzinde İmam Bâkîllânî ve İ'câzü'l-Kur'an'ın Keşfi". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 12/3 (2025), 946-955. <https://doi.org/https://doi.org/10.5281/zenodo.17185449>
- Hamitoğlu, Ahmet - Khaleel, Hayder. "Kur'an ve Hadisler Çerçevesinde Tevbe Etmenin Günahlara Etkisi". *Kur'an ve Sünnet Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2021), 66-75.
- Hansu, Hüseyin. *Mu'tezile ve Hadis*. Ankara: Özkan Yayıncılık, 2004.
- Hansu, Hüseyin. "Mu'tezile Araştırmalarında Kaynak Problemi". *Marife Dergisi* 3/3 (2003), 55-71.
- Hansu, Hüseyin. *Mütevâtir Haber: Bilgi Değeri ve İslâm Düşüncesindeki Yeri*. Konya: Bilge Adamlar Yayınları, 2008.
- Hasan, İbrahim. *Târihu'l-İslâmi's-siyâsî ve'd-dinî ve's-seğâfî ve'l-ictimâî*. Kahire: Mektebetü'n-Nahzati'l-Misriyye, 1996.
- Hayyât, Ebu'l-Hüseyn Abdurrahman b. Muhammed b. Osman. *Kitâbü'l-intisâr ve'r-redd alâ İbni'r-Râvendî el-mülhîd*. nşr. Nyberg. Beyrut: Dârü'l-Arabiyye, 2. Basım, 1993.
- Herrâsî, Ali b. Muhammed el-Kiyâ. *Ahkâmü'l-Kur'an*. Beyrut, 1983.
- Hillî, Cemâlüddîn el-Hasen. *Keşfü'l-murâd fi şerhi Tecrîdî'l-i'tikâd*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, 1988.
- İşık, Harun. "Gazzâlî'nin Tövbe Algısı". *Bilimname Dergisi* 24/1 (ts.), 177-194.
- İtr, Nüreddin. "Dâvûd ez-Zâhiri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/49-50. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- İbiş, Fatih. “Nevâbitten Bir Mütekellim: Dırâr b. ‘Amr -Yeni İlm-i Kelâm İçin Bir Prototip-”. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 19/2 (2021), 494-521. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.1010132>
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Şerhu ukûdi resmi'l-müftî*. çev. Şenol Saylan. İstanbul: Klasik Yayınları, 2016.
- İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan. *Müccerradi makâlât*. Kahire: Mektebetü Sekâfetü'd-Diniyye, 2005.
- İbn Havkal. *10. asırda İslâm Coğrafyası*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 3. Basım, 2021.
- İbn Kemal Paşa. *Tabakâtü'l-fukahâ li-İbn Kemâl Paşa*. thk. Salah Muhammed Ebu'l-Hâc. Ürdün: Merkezü Envârî'l-Ulemâ li'd-Dirâsât, 2020.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. nşr. Ali Şeyrî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1988.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec. *el-Muntazam*. Haydarabad: Matbaatü Dairetü'l-Meârif, 1358.
- İbnü'l-Murtazâ, Ahmed b. Yahyâ b. el-. *Tabakâtü'l-Mu'tezile*. thk. Süsenne Difeld Filzer. Wiesbaden: Franz Steiner, 1380/1961.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye, 1952.
- İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec. *el-Fihrist*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2019.
- İbnü's-Salâh, Osman b. Abdurrahman. *Fetâvâ İbnü's-Salâh*. thk. Dr. Muvaffak Abdullah Abdülkadir. Beyrut: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Âlemü'l-Kütüb, 1. Basım, 1407.
- İlhan, Avni. “Aslah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/495-496. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- İlhan, Avni. “Ebû Hâşim el-Cübbâî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/146-147. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- İnal, İbrahim Hakkı. “Mezhepler Tarihi Literatüründe Öteki algısı: Mürcie Örneği”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Yıl: 19/31 (2014), 223-235.
- İnanır, Ahmet. “İbn Kemal'in Tabakâtü'l-Fukahâsi ve Değerlendirilmesi”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2012), 65-86. <https://doi.org/https://izlik.org/JA69BZ83EC>
- İpek, Mikail. “Fırak Literatüründe Mu'tezile Yanılgısı: Hişâm b. Amr el-Fuâtî Örneği”. *Tetkik* 8 (2025), 257-283. <https://doi.org/https://doi.org/10.55709/tetkik.1687192>

- İpek, Mikail. “Kelâmî Kimlikler Arasında Sarkaçta Bir İsim: Ebû Bekr el-Esam'ın Mezhebî Kimliğine Dair Kelâmî Bir Okuma”. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 18/2 (2025), 623-640. <https://doi.org/https://doi.org/10.18403/emakalat.1806499>
- İpek, Mikail. *Mu'tezile'nin Nübüvvet Savunması*. İstanbul: DBY Yayınları, 2023.
- İpek, Mikail. “Mu'tezile'nin Mucize Anlayışı ve Nazzâm'ın Sarfe Teorisi Bağlamında Genel Bir Değerlendirme”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2021), 134-155. <https://doi.org/http://doi.org/1051702/esoguifd.941271>
- İpek, Mikail. *Mu'tezile'nin Nübüvvet Savunması*. Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.
- İpek, Mikail. “Mu'tezile Kelâmında Nevâbit Algısı: Kelâmî Bir Analiz ve Felsefi İzdüşümleri”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (2026), 281-300. <https://doi.org/https://doi.org/10.18505/cuid.1863844>
- İpek, Mikail. “Mütেকaddim Mâtürîdî Kelâmında Teklif-i Mâ Lâ Yutâk”. *Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi* Ö1 (2023), 31-63. <https://doi.org/10.56720/mevzu.1293887>
- İsfahânî, Râğîb. İstanbul: Pınar Yayınları, 3. Basım, 2012.
- İsfahânî, Râğîb. *Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Seyyid Keylanî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rîfe, ts.
- İsferâyînî, Ebû'l-Muzaffer. *et-Tefsîr fî'd-dîn ve'temyîzi'l-firâkı'n-nâciye ani'l-firâkı'l-hâlikîn*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1983.
- Kâdî Abdülcebbar. *Fazlû'l-i'tizâl ve tabakâtü'l-Mu'tezile*. Tunus: Dâru'l-Kitâbî'l-Mısıryye, 1974.
- Kâdî Abdülcebbar. *Şerhu'l-usûli'l-hamse*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 3. Basım, 1992.
- Kâdî Abdülcebbar. *Şerhu'l-usûli'l-hamse*. çev. İlyas Çelebi. thk. Ahmed b. el-Hüseyn b. Ebî Hâşim Mankdîm. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 1. Basım, 2013.
- Kâdî Abdülcebbar. *Tesbîtü delâili'n-nübüvve*. ed. Hüseyin Hansu. çev. M. Şerif Eroğlu ve Ömer Aydın. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2017.
- Kâdî Abdülcebbar, İmâdüddîn Ebû'l-Hasan. *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl: el-Luft*. nşr. Tâhâ Hüseyin ve Arkadaşları. Kâhire: Dâru'l-Mısıryye, ts.
- Kâdî Abdülcebbar, İmâdüddîn Ebû'l-Hasan. *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl: en-Nübüvvât ve'l-Mu'cizât*. nşr. Tâhâ Hüseyin ve Arkadaşları. Kahire: Dâru'l-Mısıryye, 1965.

- Kadî Abdülcebbâr, İmâdüddîn Ebü'l-Hasan. *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl: eş-Şer'îyyât*. nşr. Tâhâ Hüseyin ve Arkadaşları. Kahire: Dâru'l-Mısriyye, 1962.
- Kadî Abdülcebbâr, İmâdüddîn Ebü'l-Hasan. *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl: et-Ta'dîl ve't-Tecvîr*. nşr. Tâhâ Hüseyin ve Arkadaşları. Kâhire: Dâru'l-Mısriyye, ts.
- Kadî Abdülcebbâr, İmâdüddîn Ebü'l-Hasan. *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl: et-Teklîf*. nşr. Tâhâ Hüseyin ve Arkadaşları. Kahire: Dâru'l-Mısriyye, 1965.
- Kadî Abdülcebbâr, İmâdüddîn Ebü'l-Hasan. *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl: et-Tevlîd*. nşr. Tâhâ Hüseyin ve Arkadaşları. thk. Tevfik et-Tavil ve Said Zayid. Kahire: Dâru'l-Mısriyye, 1962.
- Kadî Abdülcebbâr, İmâdüddîn Ebü'l-Hasan. *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl: Halku'l-Kur'ân*. nşr. Tâhâ Hüseyin ve Arkadaşları. Kahire: Dâru'l-Mısriyye, 1963.
- Kadî Abdülcebbâr, İmâdüddîn Ebü'l-Hasan. *Nedensellik Kitabı*. çev. Osman Demir. nşr. Osman Demir. İstanbul: Klasik Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Kandemir, Ahmet Mekin. “Bir Mezhebi Muhalifinin Gözünden Okumak: İbnü'r-Râvendî'nin Mu'tezile Eleştirisi ve Bunun Fırak Eserlerine Kaynaklık Etmesi”. *Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi* 7 (2022), 89-123.
- Kandemir, Ahmet Mekin. “Mu'tezile İle Mürcie Arasında Bir Âlim: Muhammed b. Şebîb ve Kelâmî Görüşleri”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/3 (2020), 1219-1239. <https://doi.org/https://doi.org/10.18505/cuid.762019>
- Kandemir, M. Yaşar. “Ahmed b. Hanbel (Hayatı)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/75-80. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Karadaş, Cafer. *İslâm Düşüncesinde Ahiret*. Bursa: Emin Yayınları, 2008.
- Karagöz, Nail. *Mâtürîdî Akılcılığı*. Ankara: Berikan Yayınları, 1. Basım, 2025.
- Karakuş, Bahaddin. *Hicri II-VI. Asırlarda Mu'tezile Fıkah Usûlünün Hanefî Usûlüne Etkisi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Karakuş, Bahaddin. “Mu'tezilî Görüşlerin Cessâs'ın Usûl Düşüncesine Etkisi Üzerine Bir İnceleme”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (2024), 142-169. <https://doi.org/https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1414338>
- Karataş, Ali. “Ehl-i Sünnetin Kur'ân Yorumunda Mu'tezile Etkisi Ebu Bekir el-Esamm Örneği”. *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)* 2/2 (2016), 178-187.
- Kâsânî, Alâeddin Ebû Bekr. *Bedâi' u'sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*. Beyrut, 1982.

- Kattân, Mennâ Halil. *Mebâhis fî ulumi'l-Kur'ân*. Kâhire: Mektebetü Vehbe, ts.
- Kaya, Mahmut. “Sûret”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/539-540. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Kaya, Sibel. “Mezhep Taassubu Örneği Olarak Klasik Dönem Kelâm Polemiklerinde Mecûsilik İthamları” 13/2 (2026), 488-513. <https://doi.org/https://doi.org/10.51702/esoguifd.1921020>
- Kaya, Sibel. “Mu'tezile Kelâmında 'Vücûb Alellah' İlkesi ile İlişkilendirilen Fiiller”. *İslâm Araştırmaları Dergisi* 31/2 (2020), 325-345.
- Kâ'bî, Ebü'l-Kâsım. *Kitâbü'l-Ma'âkât*. thk. Hüseyin Hansu. İstanbul: Kuramer Yayıncılık, 2018.
- Kelpetin Arpaş, Hatice. “İnsan Fiilleri”. *Sistematik Kelâm*. ed. Hüseyin Aydın, Sefa Bardakçı. 181-208. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2019.
- Kemalpaşazâde, Şemsüddîn Ahmed b. Süleyman. *Mesâilü'l-ihtilâf beyne'l-Eşâ'ire ve'l-Mâtürîdiyye*. thk. Saîd Abdüllatîf Fûde. Ürdün: Dârü'l-Fetih li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1. Basım, 1430.
- Keskin, Halife. *Şîa İnanç Esasları, Kendi Kaynakları Işığında*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2000.
- Kılıçer, M. Esat. “Ashâbü't-Tahrîc”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/470. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Koca, Ferhat. *İslâm Hukuk Metodolojisinde Tahsis*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- Koca, Ferhat. “Tahsis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/432-434. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Koçar, Musa. *Mâtürîdî'de Allah-Alem İlişkisi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis İstılahları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1985.
- Koloğlu, Orhan Şener. *Cübbâiler'in Kelâm Sistemi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- Korkmaz, Tuba Hacer. *Şerhu'l-Cessâs Ale'l-Câmi'i'l-Kebîr Adlı Eserin Tahkiki*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Köse, Mustafa - Kırtak, Ümran. “Erken Dönem İslâm Düşüncesinde Mezhebi Sınırların Geçirgenliği: Ebû Bekr el-Esam Örneği”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (2026), 634-659. <https://doi.org/https://doi.org/10.34085/buifd.1867497>
- Kureşî, Sâlim b. Ebî el-Vefâ. *el-Cevâhîrü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*. thk. Dr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. Hecir li't-Tibâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzi'i ve'l-İ'lân, 2. Basım, 1413.

- Kurt, Fatih. “Ehl-i Sünnet’e Göre Ecel”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/15 (2019), 116-131. <https://doi.org/https://izlik.org/JA32DG62NS>
- Kutlu, Sönmez. “Mürce”. *İslâm Ansiklopedisi*. 32/41-45. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kutlu, Sönmez. “Va’d ve Vaîd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/414-415. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Kutluer, İlhan. “İlliyyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/120-121. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Lâmişî, Ebû’s-Senâ. *el-Kitâb fî Usûli’l-fıkh*. thk. Abdülmecîd Türkî. Beyrut, 1995.
- Leknevî, Muhammed Abdülhay. *el-Fevâidü’l-behiyye fî terâcimi’l-Hanefiyye*. thk. Muhammed Bedreddin Ebû Firâs en-Na’sânî. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.
- Maraz, Hüseyin. “Mu’tezile’de Bireyi Bilgiye Ulaştırmada Nazar ve Hâtırın İşlevi”. *Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD)* 2/1 (2024), 117-141. <https://doi.org/https://doi.org/10.5281/zenodo.11521271>
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Kitâbü’l-Tevhid*. Ankara: TDV Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te’vilâtü’l-Kur’ân*. thk. Ahmet Vanlioğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te’vilâtü’l-Kur’ân*. çev. Bekir Topaloğlu. thk. Yusuf Şevki Yavuz. 17 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat (Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları), 2020.
- Mavil, Kılıç Aslan. *Mâtürîdî Düşüncede İlâhî Hikmet*. Ankara: Ankara Okulu, 2024.
- Merâgî, Abdullah Mustafa. *el-Fethu’l-mübin fî tabakati’l-usuliyin*. nşr. Muhammed Ali Osman. Mısır, 1366.
- Mercânî, Bahaidîn. *Kitâbu nâzûrati’l-Hakk*. Kazan: Hazane Matbaası, 1870.
- Mukaddesî, Muhammed b. Ahmed. *Ahsenü’l-takâsîm (İslâm Coğrafyası)*. çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 3. Basım, 2023.
- Nesefî, Ebu’l-Muîn Meymun b. Muhammed. *Bahrü’l-Kelâm*. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2. Basım, 2010.
- Nesefî, Ebu’l-Muîn Meymun b. Muhammed. *Kitâbü’l-temhîd li kavâidi’l-tevhîd*. Mektebetü Ravzati’s-Serife, 2006.
- Nesefî, Ebu’l-Muîn Meymun b. Muhammed. *Tabsîratü’l-edille fî usûli-dîn*. 2 Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

- Nesefî, Ebu’l-Muîn Meymun b. Muhammed. *Tabsîratü’l-edille fî usûli-dîn*. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Neşemî, Uceyl Câsim. *el-Fûsûl fîl-usûl (Ahmet b. Ali er-Râzî el-Cassâs)*. İstanbul: Mektebetü’l-İrşâd, 1994.
- Okuyan, Mehmet. *Kur’ân-ı Kerim’e Göre Kabir Kavramı ve Kıyamet-Ahiret Süreci*. İstanbul: Düşün Yayınları, 2. Basım, 2012.
- Ödemiş, Mehmet. “Tartışmalı bir Akide Problemi Olarak Kabir Azabı”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2017), 503-567. <https://doi.org/https://izlik.org/JA75SR22RN>
- Öğük, Emine. *Mâtürîdî’nin Hikmetli Sözleri ve İlmi İzahları*. Ankara: DİB Yayınları, 1. Basım, 2023.
- Önal, Recep. “Ebû’l-Berekât en-Nesefî’nin İlâhî İsim ve Sıfatlara Yaklaşımı”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2017), 135-161. <https://doi.org/https://izlik.org/JA28FX23LC>
- Öz, Mustafa. “Muammer b. Abbâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/323-325. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Özdemir, Mehmet Nadir. “Ehl-i Sünnet’in Oluşumunun Siyasi Serüveni Hakkında Bir değerlendirme”. *Ehl-i Sünnet*. ed. Mustafa Aykaç. 61-83. İstanbul: Ensar Yayıncılık, 1. Basım, 2020.
- Özdemir, Metin. “Kabir Azabı Tartışmasına Farklı bir Bakış”. *İslâmiyât Dergisi* 5/3 (2002), 153-168.
- Özdingç, Rıdvan. *Hanefî-Mâtürîdî Düşüncesinde İmâmet ve Hilâfet*. İstanbul: DBY Yayınları, 2024.
- Özdingç, Rıdvan. *İtikat ve Siyaset: Sünnî Kelâmında İmâmet-Hilâfet Meselesi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Özen, Şükrü. *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*. İstanbul, 2001.
- Özen, Şükrü. “İmâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’nin Fıkıh Usûlünün İnşası”. *İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*. ed. Mehmed Said Hatiboğlu. 203-242. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2003.
- Özen, Şükrü. “İsâ b. Ebân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/480-481. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Özen, Şükrü. “İstislâh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/383-388. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Özerol, Mehmet Fatih. “Mu’tezile Kelâmında Ahiret Halleri (Eskatoloji): İbnü’l-Melâhimî Örneği”. *Trabzon İlahiyat Dergisi*, 207-240. <https://doi.org/https://doi.org/10.33718/tid.1174549>

- Öztürk, Resul. “İslam Düşüncesinde Kaderci Anlayışın Sosyal ve Kültürel Temelleri”. *Kader Dergisi* 9/1 (2011), 127-156. <https://doi.org/https://doi.org/10.18317/kader.97665>
- Pezdevî, Ebu'l-Yusr. *Usûlü'd-dîn*. Kahire: Mektebetü'l-ezheriyye li't-türâs, 2005.
- Pezdevî, Ebu'l-Yusr. *Usûlü'd-Dîn (Ehl-i Sünnet Akâidi)*. çev. Şerafettin Gölçük. İstanbul: Kayhan Yayınları, 2013.
- Pezdevî, Fahrülislâm Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed. *Usûlü'l-Pezdevî: Kenzü'l-vîsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*. thk. Sâid Bekdaş. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1437.
- Râzî, Fahreddin. *el-Muhassal*. çev. Eşref Altaş. İstanbul: Klasik Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Sâbûnî, Nüreddin. *el-Bidâye fi usûli'd-dîn*. Ankara, 1993.
- Sâbûnî, Nüreddin. *el-Bidâye Fî Usûli'd-Diyâne (Mâtüridiyye Akâidi)*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İFAV Yayınları, 12. Basım, 2014.
- Sancar, Faruk. “Mucize Olgusuna Farklı Bir Bakış”. *İlahiyat Araştırmaları III*. ed. Muhiddin Düzenli. 121-130. Samsun: Üniversite Yayınları, 2022.
- Saymerî, Hüseyin b. Ali. *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbihi*. nşr. Ebû el-Vefâ el-Efgânî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 2. Basım, 1405.
- Semerkindî, Ebû Bekr Alâüddin. *Mizânü'l-usûl fi netâci'l-ukûl*. nşr. Muhammed Zekî Abdülber. Katar, 1984.
- Serahsî, Şemsüleimme Muhammed b. Ebî Sehl. *Usûlü's-Serahsî*. çev. Abdullah Kahraman vd. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 1. Basım, 2023.
- Sinanoğlu, Abdülhamit. *Kelâm Tarihinde Tanrı Tasavvurları*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2005.
- Sinanoğlu, Mustafa. “Muattıla”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/330-331. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Sinanoğlu, Mustafa. “Teklif”. *İslâm Ansiklopedisi*. 40/385-387. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Sizgen, İbrahim. “Ebû Bekr el-Esam'ın Bazı Fikhî Görüşleri Üzerine Bir İnceleme”. *Mütefekkir Dergisi* 11/21 (2024), 195-217.
- Süt, Abdülâsır. “İlahi Teklifin Ahlâkî ve Kelâmî Arka Planı: Teklif-i Mâ Lâ Yutâk”. *Mukaddime* 6/2 (2015), 283-308.
- Süt, Abdülâsır. *Mu'tezile ve Ahlak*. İstanbul: İz Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1. Basım, 1357.

- Şaşa, Mehmet. *Kelâm'da Müteşabihler; Haberi Sıfatlar Ekseninde Mukayeseli Bir İnceleme*. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2023.
- Şehristânî, Muhammed. *el-Milel ve'n-nihal (Dinler Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi)*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2. Basım, 2011.
- Şelebî, Hind. “el-Cessâs”. *Mevsûatu a'lâmi'l-'ulemâi ve'l-udebâi'l-'arab ve'l-Müslimîn*. Beyrut, 2005.
- Şerîcî, Muhammed Yusuf. “el-Cessâs”. *el-Mevsû'atu'l-'Arabiyye*. Dimeşk, 2003.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasan. *el-Asl (el-Mebsût)*. thk. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1. Basım, 1990.
- Şeyh Müfid, Ebû Abdillâh. *Evâilu'l-makâlât fi mezâhibi'l-muhtârât*. thk. İbrâhim el-Ensârî. Kum: el-Mu'temerü'l-Âlemi li-Elfiyeti'ş-Şeyhi'l-Müfid, 1413.
- Şık, İsmail. *Hanefî Maturidi Gelenegîn Usulu'd-Din Anlayışı; Lamişi Perspektifinde Kelâm-Usulü'l-Fikh Diyaloğu*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2009.
- Şirâzî, Ebû İshâk. *Tabakâtü'l-fukahâ*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dârü'r-Râidi'l-Arabî, ts.
- Taftazânî, Sa'düddîn. *Şerhu'l-Akâid*. çev. Talha Hakan Alp. İstanbul: İFAV Yayınları, 4. Basım, 2017.
- Taşçı, Özcan. *Kader ve İnsanın Sorumluluğu; İlk Kelâm Risalelerine Göre*. İstanbul: İz Yayınları, 2009.
- Teftazânî, Sa'düddîn. *Şerhü'l-Akâid*. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2014.
- Timizî, Ebû İshâ Muhammed b. İshâ. *el-Câmi'u'l-kebîr*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Tok, Fatih. “Günah ile Tövbe Arasındaki Mahiyet İlişkisi”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 8/1 (2024), 288-307.
- Topaloğlu, Bekir. “Tövbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/279-283. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Tozluyurt, Mehmet. “Ebû'l-Kâsım Ömer B. Muhammed ez-Zemahşerî'nin Günah Algısı”. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/24 (2023), 227-260. <https://doi.org/https://doi.org/10.51553/bozifder.1355359>
- Tunç, Cihat. “Ecel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/380-382. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Türcan, Galip. “Kelâmî Paradigmanın Güçlülüğü: Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet Kelâmında Hidâyet ve Dalâlet Kavramlarının Anlaşılması”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/15 (2012), 269-285.
- Uludağ, Süleyman. “Havâtır (Tasavvuf)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/526. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

- Üysal, Ekrem. “Ehl-i Sünnet ve Mu‘tezile’ye göre Kabir Azabı”. *Batman Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2017), 68-79. <https://doi.org/https://izlik.org/JA53XH37UP>
- Ümit, Mehmet. “Mihne Sürecinde Hanefiler”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (ts.), 101-130. <https://doi.org/https://izlik.org/JA72BY95YN>
- Ünverdi, Veysi. “İslâm Kelâmı Açısından Mûcize Kerâmet İlişkisi”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2020), 1-20. <https://doi.org/https://doi.org/10.34085/buifd.746600>
- Ünverdi, Veysi. *Mu‘tezile ve İmâmet*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020.
- Üzel, Canan. “Mu‘tezile ve Eş‘arî Mezheplerinin Kulun Sorumluluğu Bağlamında İnsan fiileri ve Teklif-i Mâ Lâ Yutâk Mukayesesi”. *Ağrı İslâmî İlimler Dergisi* 10 (2022), 104-122.
- Üzüm, İlyas. “Mücessime”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/449-450. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yalçın, Yunus. *Ahkâm Ayetleri Bağlamında Fıkıh-Kıraat İlişkisi: Taberî ve Cessâs Örneği*. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2023.
- Yalçınkaya, Mustafa. “Hidâyet Kavramının Anlam Alanı ve Kelâmî Ekollerin Hidâyete Bakışı Üzerine Giriş Niteliğinde Bir Değerlendirme”. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 25 (2021), 191-213.
- Yar, Erkan. “Eş‘arî’nin Teolojik Görüşleri”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2006), 1-23. <https://doi.org/https://izlik.org/JA75BR86LP>
- Yavuz, Salih Sabri. “Tevbenin İtizali Yorumu”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/3 (2010), 7-22.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Ahval”. *İslâm Ansiklopedisi*. 2/190-192. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Dalâlet (Mezhepler Tarihi)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/429-430. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Ebû Hanîfe (Akaide Dair Görüşleri)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/138-143. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Haber”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/346-349. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Halku’l-Kur’an”. *İslâm Ansiklopedisi*. 15/371-375. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Havâtır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/523-526. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Hidâyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/473-477. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

- Yavuz, Yusuf Şevki. “İlliyyet (Kelâm)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/121-123. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “İstitâat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/399-400. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Müşebbihe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/156-158. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Sarf”. *İslâm Ansiklopedisi*. 36/140-141. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur’an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Zehraevyn Yayınları (Umut Matbaası), ts.
- Yeşilyurt, Temel. “Rü’yetullah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/311-314. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Yeşilyurt, Temel. *Rü’yetullah; Akıl Ayinesinde Cemalullah’ı Seyrelemek*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2019.
- Yıldırım, Ramazan. *Mu‘tezile’nin Kelâmî Polemikleri; Hakim el-Cüşemî Örneği*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2012.
- Yıldırım, Tuğba. *Cessâs (öl. 370/981) ve Tûsî’nin (öl. 460/1067) Ahkâm Âyetlerine Yaklaşımı*. Yalova: Yalova Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023.
- Yılmaz, Okan Kadir. “4./10. Yüzyıl Usul-i Fıkıh Edebiyatında Haberi Vâhid Tartışmaları: Cessâs’ın Ebû Ali el-Cübbâi Eleştirisi”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/26 (2022), 451-484. <https://doi.org/https://doi.org/10.17335/sakaifd.1164654>
- Yılmaz, Ömer. “Cessâs’ın Eserlerinde Büyük Günah Meselesi”. *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 4/2 (2018), 760-783. <https://doi.org/https://izlik.org/JA32NK33BL>
- Yılmaz, Sabri. “Cüveynî’ye Göre Kelâmullâh ve Kelâm-ı Nefsî”. *Kader Dergisi* 9/1 (2011), 215-232.
- Yusufoğlu, Kazım. “Fıkıh Usûlünde İllet Hüküm İlişkisi”. *Yakan Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 8/2 (2022), 167-181. <https://doi.org/https://doi.org/10.32955/neu.istem.2022.8.2.04>
- Yücesoy, Hayrettin. “Mihne”. *İslâm Ansiklopedisi*. 30/26-28. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed. *Siyeri a’lâmi’n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaüt. Beyrut: Müessesu’r-risâle, 1417.
- Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım. *el-Keşşâf an hakâiki gâvâmidî t-tenzîl*. ed. Murat Sülün. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 1. Basım, 2018.
- Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım. *el-Minhâc fî usûli’dîn*. ed. Mehmet Evkuran. Ankara: Ankara Okulu, 1. Basım, 2020.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım. *Esâsü'l-belâğa*. thk. Muhammed Basil Uyun es-Sud. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım. *Kitâbü'l-minhâc fî usûli'd-dîn*. Beyrut: Dâru'l-Arabiyye li'l-Ulûm, 2007.

Dizin

A

Abbâsîler 29, 31, 224

Abdûlbâkî b. Kâni 27

Adalet 14, 21, 41, 46, 47, 62, 110, 111, 122, 125, 128, 132, 133, 134, 135, 136, 139, 141, 143, 144, 145, 153, 175, 181, 186, 222, 223, 242, 243, 244, 248

Âhâd haber. bkz. Haber-i Vâhid

Ahkâmü'l-Kur'ân 12, 17, 22, 38, 40, 43, 45, 49, 50, 53, 54, 108, 111, 114, 120, 153, 155, 156, 159, 170, 172, 175, 202, 225, 249

Ahvâz 26, 30, 49

Akıl 11, 13, 18, 42, 59, 60, 61, 66, 74, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 108, 109, 120, 123, 125, 136, 137, 138, 139, 141, 146, 162, 196, 239, 240, 242, 247

Akıl-vahiy ilişkisi 18, 239, 242

Ali b. Muhammed el-Kiyâ Herrâsî 40, 156

Allah'ın fiilleri. bkz. İlâhî fiiller

Allah'ın sıfatları 18, 45, 239

B

Bağdat 11, 12, 17, 19, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 37, 38, 45, 48, 49, 50, 51, 52, 56, 68, 91, 107, 108, 135, 149, 176, 177, 224, 248, 249

Basra 47, 126, 135, 176

Beyrut 25, 26, 27, 29, 40, 43, 45, 54, 71, 73, 76, 86, 92, 95, 99, 106, 108, 126, 135, 162, 171, 216, 219

Bilgi teorisi 59, 85

Büveyhîler 29, 32, 46

Büyük günah 23, 42, 45, 46, 47, 62, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 185, 217, 218, 219, 220, 239, 244, 245

C

Cebriyye 18, 43, 123, 127, 129, 143, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 163, 164, 167, 186, 187

D

Dalâlet 18, 157, 158, 159, 160, 161, 239

Debûsî 22, 51, 55, 73, 82, 84, 85, 105, 137, 171, 173, 174, 242, 247

Dırâr b. Amr 20, 21, 44, 46, 142, 209, 210

E

Ebû Ali el-Cübbâi 23, 105

Ebû Ali el-Fârisî 27, 33, 51

Ebû Bekr el-Esam 20, 21, 44

Ebû Hanîfe 13, 21, 26, 27, 28, 35, 36, 37, 41, 42, 44, 49, 53, 101, 115, 171, 174, 200, 201, 219, 220, 221, 223, 224, 225, 237, 240, 246, 248

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî 19, 20, 21, 22, 33, 40, 44, 101, 103, 106, 111, 115, 119, 120, 134, 147, 152, 155, 163, 164, 167, 168, 169, 193, 194, 200, 218, 240

Ecel 14, 176, 177, 180, 181, 182, 183
 Ehl-i Sünnet 14, 20, 21, 22, 27, 32, 33, 34, 40, 43, 45, 46, 85, 98, 103, 106, 108, 111, 112, 114, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 126, 128, 132, 135, 142, 143, 146, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 167, 169, 174, 175, 176, 177, 181, 182, 184, 185, 186, 193, 200, 201, 202, 206, 209, 210, 212, 213, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 226, 227, 231, 232, 237, 239, 242, 243, 246, 247
 el-Fusûl fi'l-usûl 11, 17, 22, 25, 34, 46, 53, 54, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 73, 75, 76, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 120, 121, 123, 124, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 145, 166, 171, 172, 174, 175, 234
 Emare 14, 45, 119, 120, 121
 Emir 100, 119, 125, 132, 138, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 162, 165, 166, 247
F
 Fâsık 42, 46, 87, 167, 169, 218, 219, 220, 222, 223, 224, 225, 234, 245
 Fıkıh 11, 12, 13, 14, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 25, 27, 28, 31, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 44, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 59, 60, 73, 80, 86, 105, 110, 119, 121, 122, 123, 128, 133, 134, 146, 162, 174, 185, 194, 200, 247
 Fıkıh Usûlü 12, 17, 19, 21, 22, 40, 44, 59, 73, 119, 121, 122, 123, 128, 133, 247
 Fiilî sıfatlar 47, 105, 106, 109, 110, 112, 113, 242

G

Günah 23, 42, 44, 45, 46, 47, 62, 77, 78, 83, 140, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 185, 186, 188, 189, 190, 191, 217, 218, 219, 220, 229, 230, 239, 244, 245

H

Haber 13, 21, 22, 23, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 99, 100, 105, 139, 171, 198, 199, 201, 203, 204, 206, 210, 211, 213, 220, 228, 236, 241, 242, 243, 247, 248
 Haberî sıfatlar 17, 113, 114, 115, 118, 242, 243
 Haber-i Vâhid 23, 59, 60, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93
 Hanefîlik/Hanefî Mezhebi 15, 29, 43, 44, 240, 241
 Hidâyet 18, 139, 157, 158, 159, 160, 161, 167, 201, 239
 Hikmet 13, 19, 109, 119, 123, 126, 127, 132, 135, 136, 145, 175, 190
 Horasan 50, 51, 224
 Hüsün ve kubuh 136, 141, 162
 Hz. Ali 32, 226, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 237, 246
 Hz. Ömer 178, 226, 233

I

Irak 11, 19, 20, 21, 29, 32, 35, 50, 121, 145, 241

İ

İbn Abbâs 117
 İbn Kemal Paşa 37, 49
 İbnü'n-Nedîm 28, 47, 156, 157
 İ'câzü'l-Kur'ân 194, 201
 İcmâ 81, 87, 92, 93, 97, 154, 164, 221

İhtiyar 13
 İlâhî fiiller 18, 119, 122, 126
 İllet 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 134, 173, 247
 İllet-ma'lûl ilişkisi 122
 İmâmet 13, 17, 18, 217, 218, 222, 225, 230, 236, 239, 245
 İmamın masumiyeti 229
 İmâm Mâtürîdî. bkz. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî
 İman 42, 45, 46, 63, 64, 100, 101, 127, 128, 129, 137, 141, 142, 155, 157, 159, 162, 164, 168, 169, 174, 179, 185, 218, 219, 229, 235, 244
 İnsan fiilleri 18, 151, 152, 239, 240, 241
 İrade 18, 45, 47, 48, 96, 111, 116, 122, 123, 126, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 157, 158, 163, 164, 177, 180, 181, 188, 239, 243, 244, 247
 İsfahan 27, 50
 İstîtâ'at 13, 47, 48, 113, 134, 151, 152, 153, 163, 164

K

Kabir azabı 13, 17, 18, 45, 209, 210, 213, 214, 215, 217, 245
 Kabir hayatı 209, 215
 Kader 111, 123, 126, 153, 156, 157, 159, 176, 177, 182
 Kahire 26, 28, 30, 75, 85, 87, 101, 110, 111, 114, 121, 122, 152, 158, 163
 Kelâm 11, 12, 13, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 34, 39, 40, 44, 45, 52, 59, 60, 85, 104, 105, 110, 111, 112, 113, 116, 119, 132, 136, 145, 146, 148, 151, 152, 153, 157, 162, 176, 181, 185, 217, 241, 242, 247, 248, 249
 Kerhî 14, 26, 27, 28, 34, 35, 36, 41, 49, 50, 51, 54, 57, 76, 105, 118, 166, 172, 173, 174

Kıyas 60, 96, 121, 230, 231
 Kudret 18, 104, 105, 106, 108, 109, 111, 113, 117, 118, 120, 122, 125, 133, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 162, 163, 164, 177, 181, 243, 247
 Kûfe 50, 51

M

Mâtürîdîlik 19, 44
 Meşhur haber 83, 84, 85, 86
 Muâviye 218, 225, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 246
 Mucize 13, 94, 193, 194, 195, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 204, 206, 245
 Muhammed Abdülhay Leknevî 26, 35, 36, 49, 50, 51, 52, 53, 57
 Muhammed Emin İbn Âbidîn 36, 37
 Mu'tezile 12, 13, 14, 18, 19, 20, 21, 22, 29, 33, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 61, 62, 70, 72, 75, 87, 98, 99, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 119, 120, 121, 122, 125, 126, 127, 128, 132, 133, 134, 135, 136, 142, 144, 145, 147, 149, 150, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 163, 164, 167, 168, 169, 173, 174, 175, 176, 177, 181, 182, 183, 185, 186, 187, 193, 195, 201, 202, 206, 207, 209, 210, 212, 213, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 225, 226, 237, 239, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249
 Mütevâtir haber 59, 60, 65, 66, 67, 68, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 85, 86, 93

N

Nass 109
 Nazzâm 13, 71, 135, 142, 201, 202, 206, 207, 241

Nişâbur 26, 34, 35, 37, 49, 50, 51
Nübüvvet Savunması 61, 135

P

Pezdevî 22, 39, 51, 73, 84, 85, 101,
105, 106, 111, 112, 123, 134, 137,
152, 155, 173, 217, 219, 220, 221,
232, 242, 247

R

Rey 25, 26, 35, 38, 48
Rızık 108, 181, 182, 183, 184, 244
Rü'yetullah 14, 18, 45, 47, 48, 146,
148, 149, 150, 239, 244, 245

S

Sarfe teorisi 13, 44, 194, 201, 202,
206, 207
Semerkand 29, 38, 101
Sem'iyât 13, 209
Serahsî 22, 37, 38, 39, 51, 52, 55,
72, 73, 75, 76, 82, 83, 84, 85, 101,
105, 134, 137, 155, 173, 174, 219,
242, 247
Sihir 13, 193, 194, 195, 196, 197,
198, 199, 200, 201, 203, 245

Ş

Şerhü edebi'l-kâdî 22
Şerhü muhtasari't-Tahâvî 22
Şîa 32, 34, 152, 226, 227, 228, 229,
230, 231, 248, 249

T

Taalluk 17, 94, 107, 123, 124, 145
Tahâvî 22, 45, 54, 55, 56, 57, 104,
110, 111, 123, 127, 129, 133, 148,
149, 153, 195, 199, 203, 204, 206,
226, 234, 236
Teklif 18, 19, 106, 132, 142, 151,
152, 162, 163, 164, 165, 166, 167,
213, 240, 247

Teklîf-i mâ lâ yutâk 167
Tenzih 145, 146, 243, 245, 248
Tevhid 12, 14, 17, 45, 47, 106, 111,
116, 137, 139, 141, 149, 242, 245,
248
Tövbe 42, 45, 47, 148, 159, 168,
185, 186, 187, 188, 189, 190, 191,
220, 226

U

Ulûhiyyet 13, 103
Usûl 11, 17, 18, 22, 23, 25, 26, 34,
39, 46, 47, 53, 54, 55, 59, 60, 61,
62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 71,
73, 75, 76, 78, 80, 81, 82, 83, 84,
87, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96,
97, 98, 99, 100, 101, 119, 120,
121, 123, 124, 127, 133, 134, 135,
136, 137, 138, 139, 140, 141, 142,
143, 144, 145, 146, 153, 155, 166,
171, 172, 173, 174, 175, 205, 219,
234, 241

V

Va'd 8, 45, 47, 133, 134, 167, 174,
239, 244, 272
Vahiy 13, 18, 61, 63, 88, 89, 93, 98,
100, 101, 136, 137, 138, 139, 140,
158, 160, 161, 237, 239, 242, 244
Va'id 8, 42, 45, 47, 133, 134, 167,
168, 170, 174, 239, 244, 272
Vâsıl b. Atâ 13, 43, 72, 87, 206,
209, 241

Y

Yeni İlm-i Kelâm 20, 44

Z

Zât-sıfat ilişkisi 103
Zehebî 27, 35, 40, 51
Zühed 27, 28

EBÜ BEKR EL-CESSÂS'TA İTİKÂDÎ DÜŞÜNCE

İslâm düşünce tarihinde hicri dördüncü asır, kelâmî ve fikhî ekollerin şekillendiği, farklı düşünce geleneklerinin etkileşim içinde olduğu önemli bir dönemdir. Bu dönemin önde gelen âlimlerinden Ebû Bekr el-Cessâs (ö. 370/981), Hanefî fıkıh geleneğine bağlılığı ve Mu'tezilî kelâm anlayışıyla örtüşen görüşleri bakımından dikkat çekici bir yere sahiptir.

Ebû Bekr el-Cessâs'ta İtikâdî Düşünce, Cessâs'ın daha çok fıkıh ve tefsir alanındaki çalışmalarıyla tanınan ilmi şahsiyetini kelâmî görüşleri üzerinden yeniden değerlendiriyor. Bilginin kaynağı ve aklın konumundan ilâhî sıfatlara, insan fiillerinden kader ve irade meselesine, mucize ve Kur'an'ın îcâzından imâmet ve siyasete kadar geniş bir düşünce alanını inceliyor.

Cessâs'ın Mu'tezile, Ehl-i Sünnet ve Hanefî gelenekleriyle kurduğu düşünsel ilişkileri karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele alan eser, onun belirli bir mezhebi kimliğe indirgenemeyecek özgün yönlerini ortaya koyuyor. Fıkıh ile kelâm arasındaki etkileşimi tarihsel bağlamıyla değerlendiren çalışma, Cessâs'ın itikâdî düşüncesine bütüncül bir bakış sunuyor.

Bu eser, yalnızca Cessâs'ın düşünce dünyasını anlamaya değil, İslâm düşünce tarihindeki mezhebi etkileşimleri, fikri süreklilikleri ve farklılaşmaları yeniden değerlendirmeye de imkân tanıyor. Böylece erken dönem İslâm ilim geleneğinin çok katmanlı yapısını anlamak isteyen araştırmacılara önemli bir inceleme zemini sunuyor.

"dün"den öğrendiklerinle
"bugün"ü yaşamak
"yarın"ları aydınlatır.

